

Od ustalaovania obrazu k jeho rozrušovaniu: reflexia časopisu Hlas a prvej fázy hlasistického hnutia

Andrea Draganová

DRAGANOVÁ, A.: From Consolidating to Disintegrating the Image: Reflection on the Magazine Hlas and the First Phase of the Hlasist Movement

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 67, 2020, No. 5, p. 413 – 432

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2020.67.5.2>

Key words: magazine Hlas (1898 – 1904), reflection on the Hlasist movement, auto-image, hetero-image, history of 20th century Slovak literature

The magazine *Hlas*, published between the years 1898 and 1904, had a significant impact on the political, social and cultural context at that time. Thinking in Slovakia in the 20th century was formed in relation to the magazine and its legacy on several levels. The goal of the paper is to carry out a survey of the reflections on the Hlasist movement, consciously constrained to the field of literature and literary science, although occasionally making inevitable references to a wider context of social science. The sources and texts analysed here are divided into four areas based on the time of creation, author's position, text strategy assuming a target group, genre and interpretation range. The aim of the analysis is not a review of the stereotypes used to interpret the Hlasist movement so far but an attempt at new reading based on the latest methodologies. New reading of the texts indicates the literary historical process of creating the image of the Hlasist movement. It also defines the nature of the tools used by individual authors to create the given image (e.g. legitimization, canonization, ideological interpretation, subversion of the traditional interpretation etc.).

Kľúčové slová: časopis Hlas (1898 – 1904), reflexia hlasistického hnutia, autoobraz, heteroobraz, dejiny slovenskej literatúry 20. storočia

Hoci je hlasistické hnutie začlenené do všetkých literárnohistorických syntéz dejín slovenskej literatúry a jeho pôsobenia sa dotýkajú aj práce skúmajúce iba čiastkové aspekty dobového literárneho života (napr. aktuálne monografie zamerané na interpretáciu diela J. G. Tajovského,¹ S. H. Vajanského² i ďalších autorov z prelomu 19. a 20. storočia),³ jeho výskum je v slovenskom prostredí primárne situovaný do iných spoločenských a humanitných vied: histórie, sociológie, filozofie, politológie. Pri výskume slovenských (a československých) dejín je hlasistické hnutie pevnou súčasťou výkladu o modernizačných tendenciách na prelome 19. a 20. storočia a o vývine česko-slovenských vzťahov,⁴ v sociológii sa s ním spájajú začiatky sociologického myslenia na Slovensku,⁵ vo filozofii problematika ideových konfrontácií národného konzervativizmu s masarykovsky inšpirovaným pokrokárstvom,⁶ pri sledovaní dejín slovenského politického myslenia činnosť viacerých významných osobností.⁷

Do literatúry sa časopis *Hlas*, vychádzajúci s prestávkami v rokoch 1898 – 1904, prvotne začlenil na základe svojho podtitulu *Mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu*, a to napriek tomu, že uvedenie literatúry na prvom mieste nijako nezodpovedalo realite. Literatúra mala v časopise len okrajové miesto, navyše, určujúcim momentom pri jej reflexii boli najmä jej mimoestetické funkcie. V popredí boli ľudovýchovná a vzdelávacia spisba a oblasti, ktoré súviseli s rozširovaním takejto produkcie medzi potenciálnymi čitateľmi. Druhým dôvodom na zaradenie do literárnej histórie bolo literárnokritické pôsobenie časopisu, no interpretačné vzorce, ktoré hlasisti uplatňovali v rámci svojej literárnokritickej praxe, vychádzali rovnako z ideového programu ľudovýchovy. Pojmový aparát literárnej kritiky dopĺňali práve o túto oblasť, sledujúc v prvom rade znova mimoestetické funkcie literárneho diela. Pozícia časopisu v dejinách slovenskej literatúry sa napokon ustálila vďaka jeho podielu na diferenciacii a modernizácii literatúry a kritiky na konci 19. a začiatku 20. storočia, ako to formuloval Rudolf Chmel vo svojich *Dejinách slovenskej literárnej kritiky*.⁸ Aktuálne prístupy empirickej

1 Napr. Marcela Mikulová reflektuje tému hlasizmu predovšetkým cez k hlasistom tradične priradeného J. G. Tajovského, pričom jeho zaradenie problematizuje a prehodnocuje. MIKULOVÁ, Marcela: *Tajovského obrodenecká moderna*. Bratislava : Kalligram, 2005; MIKULOVÁ, Marcela: Tajovský – národný buditeľ v čase moderny. In: MIKULOVÁ, Marcela – TARANENKOVÁ, Ivana: *Konfigurácie slovenského realizmu. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Brno : Host, 2016, s. 206 – 210.

2 Výskum Ivany Taranenkovej názorov a diela S. H. Vajanského sekundárne zahŕňa aj aktivity prvej hlasistickej generácie, v rámci porovnania kultúrnych modelov, ktoré obe zo zúčastnených strán na prelome 19. a 20. storočia reprezentovali. TARANENKOVÁ, Ivana: *Fenomén Vajanský*. Bratislava : Ars Poetica, 2010.

3 Napr. autorov Slovenskej moderny – HUČKOVÁ, Dana: *Hľadanie moderny*. Bratislava : Ars Poetica, 2009; HUČKOVÁ, Dana: *Kontexty Slovenskej moderny*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry, 2014.

4 Témy sa dotýkajú najmä práce Lubomíra Liptáka, Dušana Kováča a Romana Holeca.

5 KLOBUCKÝ, Robert: *Hlasistické hnutie: národ a sociológia (začiatky sociologického myslenia na Slovensku)*. Bratislava : Veda, 2006.

6 BAKOŠ, Vladimír: *Kapitoly z dejín slovenského myslenia*. Bratislava : Polygrafia SAV, 1995; PICHLER, Tibor: *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava : Veda, 1998; KOLLÁR, Karol: *Milan Hodža: moderný teoretik a pragmatický politik*. Bratislava : Infopress, 1994.

7 Napr. monotematické číslo HOLLÝ, Karol – MARTINKOVIČ, Marcel (eds.): *Slovenské politické myslenie 1848 – 1914*. In: *Forum Historiae*, 2013, č. 2. Informačne prínosnou je tiež edícia *Osobnosti slovenskej politiky*, ktorá vychádza v Ústave politických vied SAV: v jednotlivých zväzkoch sa cez širokospektrálne medailóny približujú významné osobnosti slovenskej politiky s cieľom ukotviť ich v dobovom kontexte (napr. Milan Hodža, Vavro Šrobár, Martin Rázus, Ferdinand Juriga).

8 CHMEL, Rudolf: *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava : Tatran, 1991.

literárnej vedy a nového historizmu však rozširujú možnosti zhodnotenia hlasistického zástoja v literatúre, predovšetkým cez chápanie literatúry ako časti širšieho sociálneho systému, priznaním významu aj iným funkciám literárneho diela než len estetickému účelu či zohľadnením pragmatiky textov.

Reflexia hlasistického hnutia sa v kontexte slovenskej literárnej histórie vyvíjala v dvoch základných líniách: na samom začiatku vytvárania výkladového obrazu, v dvadsiatych rokoch 20. storočia, išlo o etablovanie hlasistov ako neoddeliteľnej súčasť dejín literatúry, a to bez ohľadu na skutočnosť, že hnutie východiskovo nemalo literárne ambície a ani prakticky, na úrovni konkrétnych literárnych textov, nepredstavovalo nový typ dobovej literárnosti. Namiesto esteticky hodnotnej pôvodnej literatúry sa hlavným kritériom zaradenia hlasistov do dejín literatúry stala ich literárnokritická činnosť, najmä ich programové články a polemické vystúpenia, ktoré na prelome 19. a 20. storočia formovali podoby dobových diskusií o relevantných a akceptovateľných modeloch kultúry a užšie aj literatúry. Po pomerne dlhom období ustáľovania a precizovania jediného kontinuálne rozvíjaného výkladového obrazu, hoci aj so sporadickými spochybňovaniami, však začalo dochádzať – najprv na konci šesťdesiatych rokov a potom najmä od konca sedemdesiatych a začiatku osemdesiatych rokov 20. storočia – k prehodnocovaniu objektívnosti/pravdivosti/všeobecnej platnosti tejto línie: rozšírená interpretácia sa začala rozrušovať novými argumentmi o vzťahu hlasistov a literatúry. Prostredníctvom analýzy vývinu daných názorov – v ich rôznych fázach a podobách – je možné ukázať, ako sa výkladový obraz konštruoval, aké boli jeho jednotlivé segmenty, ako sa stabilizoval, či, naopak, ako sa dezintegroval. V tomto bádateľskom nasmerovaní sa ako zaujímavé javia také otázky, ako sú hodnotové posuny, účelová selekcia atribútov či nadhodnotenie vybraných aspektov, vnímané ako nástroje ideologickej inštrumentalizácie historickej/kultúrnej pamäti.

Na základe evidencie a analýzy textov zaoberajúcich sa prínosom *Hlasu* a hlasistického hnutia z jeho prvého obdobia (1898 – 1904) pre oblasť literatúry je možné pracovne vyčleniť štyri skupiny textového materiálu, ktoré sa odlišujú tak dobou vzniku, ako aj autorskou pozíciou (osobným situovaním/vzťahom autorov k téme), nasmerovaním na adresáta, výberom žánru, v ktorom boli dané hodnotiace pohľady textualizované, a tiež celkovou intenciou výkladu.

1. Hlasistické autocharakteristiky (Pamäti, spomienkové články, hodnotiace príspevky predstaviteľov, spolupracovníkov a sympatizantov *Hlasu* a hlasistického hnutia vydané do roku 1948)

Redaktori, prispievatelia a prívrženci hlasistického hnutia reflektovali význam svojich aktivít a ich dosah na celospoločenské smerovanie v podstate už od samotného začiatku vydávania časopisu *Hlas*. Nešlo len o dobové svedectvá, ale aj o úsilie konštruovať obraz hnutia pre širšiu kultúrnu verejnosť. Tieto tendencie zosilneli po zmene spoločensko-politickej situácie v roku 1918, po vzniku

416 Československej republiky, keď sa viacero predstaviteľov hnutia stalo aktívnymi politikmi.⁹ V dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia vznikol rad spomienkových glos a hodnotiacich článkov (Vavro Šrobár, Anton Štefánek), neskôr knižne vyšli širšie koncipované spomienkové texty (V. Šrobár, Ján Smetanay) a biografie (životopis Pavla Blaha od Štefana Janšáka), v časopisoch a zborníkoch boli publikované sumarizačné a hodnotiace rekapitulčné štúdie (V. Šrobár, A. Štefánek, František Votruba). Zasadnením do súvekeho spoločensko-politického kontextu, aj so široko rozvinutou diskusiou o ideológii čechoslovakizmu, naplňali narácie priamych aktérov a sympatizantov hlasistického hnutia nielen legitimizačnú funkciu, ale aj funkciu ideologického výkladu už uzavretého dejinného úseku, ktorý sa ale aktuálne stal súčasťou dobového politického smerovania.

Vavro Šrobár tematizoval prínos hlasistického hnutia v celom rade príležitostných článkoch v novinách aj v zborníkoch vydaných v dvadsiatych aj tridsiatych rokoch. Tému neobišiel ani vo svojej autobiografii *Z môjho života*, ktorá vyšla v roku 1946, kde sa vo viacerých kapitolách (Na univerzite v Prahe, Doba kríz, Lekárska a politická práca) venoval hlasistickému hnutiu – vzniku, programovému smerovaniu, samotnému časopisu. Napriek tomu, že hneď v úvode sám spochybňoval výpovednú hodnotu žánru autobiografie, kde podľa neho všetko podlieha subjektívnemu postoju k vlastnému dielu, jeho ambíciou bolo i tak „*popraviť, na pravú mieru uviesť*“¹⁰ niektoré názory, ktoré sa aktuálne podávali už ako historická skutočnosť. Šrobárovo autobiografické rozprávanie reprezentuje naratív, v ktorom sú hlasistické hnutie, jeho úsilie a aktivity prezentované pozitívne, najmä pre svoj dosah na veľkú časť spoločnosti v budúcnosti: „*Z ohromnej práce tejto obetavej generácie bude žiť slovenský ľud ešte mnohé desiatky liet...*“¹¹

Charakteristiku toho, čo Šrobár zahŕňal pod slovné spojenie „*ohromná práca*“, pritom možno nájsť už v jeho textoch zo skoršieho obdobia. Na prvom mieste sa dá uviesť stať *Počiatky slovenského obrodzenia*, ktorú napísal pre *Sborník slovenskej mládeže 1909*.¹² Rekapituloval a komentoval v nej nielen počiatky hlasistického hnutia, ale naznačil tiež, že práca na presadení idey „*obrodzenia*“ slovenského národa je iba na začiatku a hlavne, že bude dlhotrvajúca. Ďalším príkladom Šrobárovho pertraktovania hlasistickej témy môže byť článok *O mládeži pre mládež* z časopisu *Prúdy* z roku 1910.¹³ V texte, ktorý vtedy Šrobár napísal na objednávku redaktora,¹⁴ porovnával nastupujúcu mladú generáciu združenú okolo časopisu *Prúdy* s mládežou zoskupenou pred desaťročím okolo časopisu *Hlas*. Vychádzal z tézy, že v oboch časových úsekoch sa slovenská mládež nachádzala v kríze, pričom obe generačné skupiny hľadali východisko v aktívnej práci spojenej s vydávaním vlastného časopisu (*Hlas*, *Prúdy*). Pri porovnaní oboch publikačných

9 Vavro Šrobár bol minister s plnou mocou pre správu Slovenska, Anton Štefánek zastával v rokoch 1918 – 1924 post referenta pre školstvo a osvetu na Šrobárovom ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska.

10 ŠROBÁR, Vavro: *Z môjho života*. Praha : Fr. Borový, 1946, s. 8.

11 Tamže, s. 356.

12 ŠROBÁR, Vavro: *Počiatky slovenského obrodzenia*. In: *Sborník slovenskej mládeže 1909*. Budapešť – Praha : Otokar Janáček, 1909, s. 140 – 152. Článok bol doplnený lokalizáciou a datovaním vzniku: „Segedín, 1908.“

13 ŠROBÁR, Vavro: *O mládeži pre mládež*. In: *Prúdy*, 1910, roč. 1, č. 3, s. 49 – 51.

14 V texte to dokladuje posledná veta: „Tolko na teraz, pane redaktore, na Vaše ctené vyzvanie.“ Tamže, s. 51.

platformami boli pozitíva na strane *Hlasu*, negatíva sa týkali prednostne *Prúdov*, ktoré Šrobárovi vychádzali ako menej koncepčné: sú „*bez barvy*“,¹⁵ „*vyšli prvej, ako ich redaktori dobojovali boj vo svojom svedomí a presvedčení*“,¹⁶ je z nich „*cítiť akúsi ustalosť a z toho vyplývajúcu opatrnosť vo výraze a slohu*“,¹⁷ ich texty „*nepoburujú, nevzrušujú*“. ¹⁸ Už z výberu prvkov – neujasnená koncepcia, nevýraznosť, absencia vášnivosti v argumentácii – je badateľné, čo považoval (v opozitnom hodnotovom situovaní) za silné stránky vlastného periodika.

V roku 1923 vyšla vo forme brožúry prednáška Antona Štefánka s názvom *Slovensko pred prevratom a počas prevratu*.¹⁹ Štefánek začal svoj výklad obdobím 18. storočia, ktoré vnímal ako obdobie silnejúceho maďarského nacionalizmu. V rámci dejinnej rekonštrukcie venoval pozornosť aj hlasistickému hnutiu, ktorému na základe pokrokovosti prisúdil kladné konotácie: podľa neho *Hlas* „*spôsobil mocné prúdenie duševné v smere pokrokovejšieho názoru na svet, na československú otázku a praktickú prácu politickú a národnú medzi ľuďom*“. ²⁰ Štefánek podporil kreovanie pozitívneho obrazu hlasistov tiež tým, že v skupine inak kriticky vnímaných Martinčanov vymedzil aj takých ľudí, ktorí v spojitosti s hlasistami „*radi videli, s akou chuťou a mladistvým elánom začali pracovať medzi ľuďom, ako sa tvorí okolo Skalice a Ružomberka rad dobrých pracovníkov*“ [zvyč. A. D.].²¹ Zároveň zjednodušoval a do istej miery zahmlieval také okolnosti, ktoré by mohli ním prezentované hodnotové zaradenie narušať: „*dnes netreba sa o to škriepiť, nakoľko boli výtky hlasistov vecne oprávnené a nakoľko vyplnili behom 6 rokov, čo Hlas vychádzal, svoje poslanie*“. ²²

O dva roky neskôr, v roku 1925, vyšiel pri príležitosti 50. narodenín J. G. Tajovského zborník, kde bol popri iných príspevkoch uverejnený text A. Štefánka s názvom *O čom sme uvažovali...*²³ Štefánek sa znova venoval charakteristike hlasistov, pričom otázku prínosu hnutia formuloval o niečo širšie. Prínos hlasizmu videl v tom, „*že vniesol do nášho národa živý kvas kriticismu, západoeurópskeho myslenia, drobnej demokratickej práce zvlášť hospodárskej a politickej a nadovšetko, že oživil a prakticky opodstatnil československú otázku a nadhodil niekoľko otázok o filozofii jazyka*“. ²⁴ Ani pri tejto príležitosti však nesmeroval k hodnoteniu významu hlasistov pre rozvoj literatúry, hoci pripustil, že hlasisti „*nesplodili mnoho umelecko-literárnych diel*“, no i tak podľa neho priniesli „*nové hodnoty vo vedeckej, sociologickej a politicko-žurnalistickej práci*“. ²⁵

15 Tamže, s. 49.

16 Tamže, s. 50.

17 Tamže.

18 Tamže.

19 ŠTEFÁNEK, Anton: *Slovensko pred prevratom a počas prevratu. Deviata prednáška cyklu „Československá revolúcia“ prednesená 12. apríla 1923*. Praha : Nakladateľstvi Památniku Odboje, 1923.

20 Tamže, s. 35.

21 Tamže.

22 Tamže.

23 ŠTEFÁNEK, Anton: *O čom sme uvažovali...* In: TICHÝ, František – WOLLMAN, Frank – ZVĚŘINA, Ladislav Narcis (eds.): *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Bratislava : Slovenská kníhtlačiareň, 1925, s. 24 – 66.

24 Tamže, s. 41.

25 Štefánek, *Slovensko pred prevratom a počas prevratu*, c. d., s. 36.

Koncom tridsiatych rokov napísal svoje spomienky jeden z aktívnych priepievateľov *Hlasu* Ján Smetanay,²⁶ jeho kniha vyšla ale až v roku 1950, už v nových spoločensko-politických podmienkach, pričom už názvovo signalizovala kľúčový motív prelomovosti – *Medzi dvoma vekmi*.²⁷ Úvod k nej napísal František Votruba,²⁸ ktorý o. i. upozornil na moment, že Smetana hnutie neglorifikuje, ale má k nemu tiež výhrady. Podľa Votrubu sa Smetanova kniha spomienok „*vyznačuje zriedkavou úprimnosťou i vôľou k pravde ešte i tam, kde to hraničí so sebaobžalobou. Sú tu i prípady, kde informovaný čitateľ nebude spomínajúceho autora azda náklonny vždy sledovať v niektorých jeho antipatiách.*“²⁹ Navyše, Votruba špeciálne upozorňoval na to, že Smetanovo spomínanie na jeho pôsobenie v hlasistickom hnutí je podané tak, aby si čitateľ urobil vlastný názor.³⁰ Smetana totiž priamo uvádzal, v ktorých otázkach či bodoch s hlasistami alebo aj s T. G. Masarykom nesúhlasil.³¹

Reflexii hlasistického hnutia sa J. Smetana venoval v kapitole *Môj návrat k poézii. Šrobárov „Hlas“* v stopách Masaryka. Jeho krátke hodnotenie hnutia vychádza predovšetkým z jeho literárnej činnosti – odkazuje na „*hviezdoslavovské*“ číslo v rámci prvého ročníka, ktoré podľa neho „*vyznelo viac kriticky ako panegyricky*“,³² autori publikovaných textov sa usilovali odidealizovať obraz Hviezdoslava, zároveň si „*mladší dorast postavil za cieľ činnosť opravne politickú, aby zdravšie dvíhal národ*“.³³ Podľa jeho mienky Šrobár, ktorý si vybral za vzor T. G. Masaryka, podľa príkladu svojho vzoru radšej polemizoval so starými autoritami, než by hľadal spôsoby, ktoré by pomohli národu.³⁴

Autorské stratégie aktérov a sympatizantov hlasistického hnutia boli poznačené tým, nakoľko (do akej miery) sa s aktivitami hnutia osobnostne identifikovali. Kým Šrobárovo texty mali poskytovať výklad z pozície tvorca a hlavného ideológa, v prístupe A. Štefánka možno badať kritickejší odstup a úsilie o pomenovanie nielen silných, ale aj slabých stránok hnutia. J. Smetana reagoval na dobovo chýbajúci dialóg medzi dvoma názorovými platformami a z odstupu času túto vyhrotenosť už vnímal problematicky.

26 Ján Smetanay (1867 – 1953) používal od roku 1944 poslovenčenú formu mena Ján Smetana. Ako spisovateľ používal literárne pseudonymy Ondrej Kalina a Ondrej Smutný. Vzhľadom na túto skutočnosť sú v štúdiu používané tie formy jeho mena, pod ktorými vystupoval v sledovanom období na začiatku 20. storočia (Smetanay, Kalina).

27 SMETANA, Ján: *Medzi dvoma vekmi. Kniha pamäti*. Bratislava : Tatran, 1950.

28 Zo vzájomnej korešpondencie medzi J. Smetanom a vydavateľstvom Tatran, ktorá sa nachádza v Čaplovičovej knižnici v Dolnom Kubíne, je zrejme, že rukopis pamäti bol najskôr uložený v archíve Maticy slovenskej v Martine a až koncom štyridsiatych rokov 20. storočia prišla ponuka z vydavateľstva Tatran, aby bol vydaný knižne. Stalo sa tak pravdepodobne v roku 1950, pričom korektúry a zásahy do textu, ako aj samotný názov *Medzi dvoma vekmi* navrhol a robil autor úvodnej štúdie F. Votruba. Cit. podľa O životopisnej knihe: *Medzi dvoma vekmi*. In: Čaplovičova knižnica, Dolný Kubín, ev. č. 4407, P – 266/86.

29 VOTRUBA, František: Smetanove spomienky. In: Smetana, c. d., s. 6.

30 F. Votruba v úvode zdôrazňuje Smetanovu nekonfliktnú povahu, ako aj to, že Smetana sa neskôr úplne stiahol z politického zápasu a venoval sa filozofii a literatúre, vďaka čomu je jeho kniha nezaťažená spormi z mladosti i neskorších dôb. Votruba, c. d., s. 22.

31 J. Smetana na viacerých miestach spomína svoju negatívnu osobnú skúsenosť s T. G. Masarykom, keď bol jeho profesorom na univerzite v Prahe. K tejto téme napr. Smetana, c. d., s. 188, 189.

32 Tamže, s. 190.

33 Tamže, s. 191.

34 Tamže, s. 190.

2. Výkladové situovanie pre školskú prax a širšiu kultúrnu verejnosť 419 (Literárne prehľady a príručky vydané v rokoch 1918 – 1948)

V roku 1918 vyšla v Jekaterinburgu prehľadová príručka Janka Jesenského *Nástin dejín slovenskej literatúry*. V útlej brožúrke, ktorá bola vydaná v rámci edície Knížnica Slovenských Hlasov pre československých legionárov v Rusku, bolo v časti Najnovšia literatúra predstavené aj hlasistické hnutie. J. Jesenský ho priblížil len veľmi stručne – iba vymenovaním jednotlivých predstaviteľov a uvedením hlavných oblastí ich pôsobenia: „Šrobár, Pavel Blaho, M. Hodža politizujú, Igor Hrušovský a Fedor Houdek píšu národohospodárske články, dr. E. Stodola pracuje na slovenskej štatistike, Karol Medvecký vydáva *Národopisnú monografiu Detvy*“.³⁵ Do kontextu literatúry zaradil J. Jesenský iba dvoch tvorcov – J. G. Tajovského (s formuláciou, že píše „rozprávky a divadelné hry“) a J. Smetanaya (pri ktorom uviedol len jedinú poviedku *Návrat*, ktorú Smetanay vydal pod pseudonymom Ondrej Kalina).³⁶ Ich tvorbu však bližšie necharakterizoval.

Ďalším zaradením hlasistického hnutia do vývinovej línie dejín slovenskej literatúry v žánri informatívnej príručky bola práca českého literárneho historika, stredoškolského profesora a editora Františka Frýdeckého *Slovensko literárni* z roku 1920. V kapitole so šaldovským názvom *Boje o zítрек* interpretoval F. Frýdecký hlasistické hnutie prostredníctvom antagonistického vzťahu medzi „otcami“ a „deťmi“: „*Odlisujú se dva proudy v ideovém živote slovenském, navenek dosud svorně klidném a svorně zaostalém. Jeden zjevně odporuje duchu času a sblížení s českým západem, [...] druhý vychází přátelsky vstříc novým proudům myšlenkovým a českým vlivům ideovým, přijímá je a stravuje.*“³⁷ Východiskom pre výklad dobovej situácie boli F. Frýdeckému hospodárske, sociálne, politické a ideové činitele – problém nedostatočnej dopravnej siete a priemyslu, absencia mentálnej zmeny roľníkov po roku 1848, silnejúca maďarizácia, ale aj pasivita martinského centra. Tieto skutočnosti vnímal ako faktory, ktoré spôsobili, že „*výbojná vlna maďarisa-ce slaví na tomto uštvaném, plachém Slovensku laciné vítězství: slovenská pevnost za těchto poměrů pohasíná. Uvnitř zdí slovenské domácnosti je tupé ticho [...]*“.³⁸

Frýdeckého reflexia hlasistického hnutia vychádzala z aktuálnej dobovej situácie, ktorej dominoval vznik Československa v roku 1918. Slovenskú situáciu pred rozpadom rakúsko-uhorskej monarchie vnímal problémovo: „*nutno poctivě poznat a přiznat si [...] ubohou slovenskou skutečnost a nekrásit ji ružovou perspektivou. Co jest národní a slovenské, není proto vždy dobré; naopak právě většina současných zjevů na Slovensku jest velmi špatným znamením.*“³⁹ Na tento stav potom podľa neho reagoval „*český realism a hnutí pokrokové, jež si povšimlo bědného stavu*

35 JESENSKÝ, Ján: *Nástin dejín slovenskej literatúry*. Jekaterinburg, 1918, s. 18.

36 Jesenský celkom oprávnene kladie do centra výkladu Tajovského umeleckú tvorbu, kým Smetanayovu vníma ako periférnu. Odlišná príležitosť a iné personálne zacielenie však mohli byť, a aj boli, tiež podnetom na odlišný výklad. Napr. pri príležitosti 100. výročia narodenia Ondreja Kalinu v roku 1967 napísal básnik a novinár Theo Herkel Florin biografický medailón J. Smetanaya do regionálnych novín *Orava* (Storočnica Ondreja Kalinu. In: *Orava*, 1967, roč. 1/79, č. 34). Podľa neho bol Kalina „jediným literátom z hlasistov“. Tento názor bol však ojedinelý, pretože všeobecne sa za jediného, resp. najvýznamnejšieho autora spomedzi hlasistov označuje J. G. Tajovský.

37 FRÝDECKÝ, František: *Slovensko literárni od doby Bernolákovy*. Moravská Ostrava : Perout Adolf, 1920, s. 181 – 182.

38 Tamže, s. 188.

39 Tamže, s. 194.

420 Slováku, [...] *působily podnětně na procitlou slovenskou mládež, jež rovněž hoří touhou po pilné národní práci, nespokojena s hříšnou domácí zápačí ducha. [...] Hlas odkrýval slovenské inteligenci i lidu doslovně nové světy, nové obzory na všech stranách.*⁴⁰

F. Frýdecký legitimizuje nielen aktivity hlasistického hnutia, ale aj vznik 1. Československej republiky, na ktorom malo podľa neho zásadný podiel práve české prostredie. Na druhej strane hlasistov hodnotil kriticky, pretože ich časopis „*nevyšel s přesně vymezeným pracovním programem*“ a ani spôsob ich redakčnej práce nemal stanovenú jasnú koncepciu: „*v dalších běžích jde práce spíše do šíře, opakují, rozvádějí se náměty, teoreticky již vysvětlené.*“⁴¹ V súhrne je však jeho hodnotenie hlasistov jednoznačne pozitívne: hnutie „*vytvořilo v moderní historii Slováku epochu významu zásadního*“ a „*pro mladé Slovensko veliký myšlenkový klad. [...] Pročistil sešerěný slovenský obzor, že v zásadě bylo již nakonec jisto, kdo je pro pokrok, pro nový život, a kdo vězí zatvrzele v řidnoucím táboře zpátečníků.*“⁴²

V rovnakom roku (1920) vyšla na Slovensku príručka Štefana Krčméryho *Prehľad dejín slovenskej literatúry a vzdelanosti*. Ani Š. Krčméry neobišiel hlasistov, no jeho výklad nie je celkom jednoznačný. Na jednej strane zdôrazňuje polemické gesto mladej generácie, ktoré neustále poukazovalo na nedostatky v rôznych oblastiach národného života, no ich spôsob práce považuje v slovenských pomeroch za nedostatočný: „*boli pomery, v ktorých daromné boli i nové metódy Hlasistov.*“⁴³ Na druhej strane dodáva, že „*myšlienkové vrenie, ktoré rozprúdili svojou kritikou, náčrtmi svetového názoru, novými heslami [...] môže vyjsť z neho ešte mnoho dobrého.*“⁴⁴ V otázke literatúry podľa neho mladí znehodnotili takmer celú slovenskú minulosť, keď za ideového vodcu považovali českého básnika J. S. Machara, o ktorom hlasisti napísali, že je „*najväčším žijúcim básnikom slovanským.*“⁴⁵ Š. Krčméry videl prínos hlasistického hnutia v mimoliterárnych oblastiach, napr. vo zvýšenej pozornosti otázkam národného hospodárstva (I. Hrušovský, F. Houdek) alebo v aktivitách v oblasti ľudovýchovy (orientácia hlasistov na ľudovýchovnú literatúru vyprovokovala napr. martinské centrum k tomu, aby Kníhtlačiarisky účastinársky spolok začal vydávať edíciu Zábavné a poučné knižky). Krčméryho pohľad vyvolal v radoch prívržencov hnutia ostrý nesúhlas – hlasisti ho obvinili z ideologického prehliadania ich významu, pričom tento moment rezonoval v slovenskom kultúrnom prostredí ešte aj v druhej polovici dvadsiatych rokov.⁴⁶

Pavel Bujnák, literárny kritik zaraďovaný do tzv. druhej hlasistickej generácie, napísal v roku 1925 pre české prostredie prehľadový článok do publikácie *Slovenská čítanka*, kde hlasistov definoval takto: „*Odchovanci Masarykovho realizmu*

40 Tamže, s. 191, 196.

41 Tamže, s. 195, 197.

42 Tamže, s. 200, 201.

43 KRČMÉRY, Štefan: *Prehľad dejín slovenskej literatúry a vzdelanosti*. Turčiansky Sv. Martin : KÚS, 1920, s. 119.

44 Tamže, s. 121.

45 Tamže, s. 120.

46 Napr. v polemike Jána Igora Hamaliara a Štefana Krčméryho, v súvislosti s Krčméryho knihou *Ľudia a knihy* z roku 1928.

prichodiac na Slovensko, predne zdravou kritikou chcú povzniesť kultúrnu úroveň v národe.“ Zároveň však literárny program priznával až svojej generácii združenej okolo časopisu *Prúdy*: „*Mladšia generácia, ktorá rastie popri hlasistoch, usiluje sa nahradiť nedostatky posledných, žiadajúc viac umenia a literatúry pre národ.*“⁴⁷

Obraz hlasistického hnutia ako súčasť dejín literatúry sa postupne etabloval aj v pedagogických príručkách určených pre školskú prax. V roku 1932 vydal Dobroslav Chrobák *Rukoväť dejín slovenskej literatúry*, ktorá obsahovala okrem slovníkových hesiel aj úvodné literárnohistorické state, pričom kapitola o realizme zahŕňala tiež podkapitolu Hlasisti. Rozsahom krátky text približoval hlasistické hnutie z niekoľkých aspektov. Prvým bol pokus o definovanie ideovej opozície, ktorá „odsúdila doterajšie politické metódy slovenských pracovníkov, ktorí jedinú záchranu Slovenska videli v konzervovaní hodnôt štúrovských, vyčítala im nedostatok demokratizmu, nezáujem o ľudový život, veľkopanskú povýšenosť a i.“⁴⁸ Druhým dôležitým aspektom bola ľudovýchova – hlasisti si stanovili za úlohu vychovávať „vedeckou a ľudovýchovnou literatúrou“, vytvoriac tak „ľudovú inteligenciu“.⁴⁹ D. Chrobák prikladal význam aj politicko-ideovému stanovisku, čo dokladá konštatovanie, že hlasisti sa postavili kladne k otázke čechoslovakizmu, a to „pod tlakom politických, kultúrnych i historických dôvodov“.⁵⁰ Príručka bola vydávaná opakovane, no jej ďalšie vydania boli upravované a skracované: v treťom doplnenom vydaní z roku 1949, kde bol ako spoluautor uvedený Oskár Čepan, už celkom vypadli vstupné literárnohistorické časti, takže napr. v súvislosti s hlasistami už chýbal všeobecný kontext a reflexia hnutia sa zúžila len na jednotlivé heslá (Hlas, V. Šrobár, A. Štefánek, O. Kalina a i.).⁵¹

3. Zaradenie do literárnohistorického kontextu (Literárnohistorické syntézy – dejiny literatúry)

Dejiny literatúry vzhľadom na svojho potenciálneho adresáta (študenti, pedagógovia, širšia kultúrna verejnosť) dávajú (re)konštruovanému obrazu literatúry a literárneho života širšiu spoločenskú platnosť. Výklad, ktorý sprostredkujú, ovplyvňuje všeobecné kultúrne povedomie spoločnosti na pomerne dlhý čas. Práve so zreteľom na tento kanonizačný moment je dôležité sledovať, ako sa vyvíjala literárnohistorická interpretácia hlasistického hnutia v danom reprezentatívnom žánri.

V štyridsiatych rokoch 20. storočia pribudla k vyššie uvádzaným prehľadovým príručkami prvá širšie koncipovaná publikácia o dejinách slovenskej literatúry – literárnohistorická práca Štefana Krčméryho *Stopäťdesiat rokov slovenskej literatúry* (1943). V kontexte literárno-historiografického výkladu Krčméry začlenil hlasistické hnutie k literárnemu smeru naturalizmu v rámci kapitoly Sklon.⁵² Podľa neho „ako sa prelamovalo realistické pokolenie cez zenit svojho dejstvomania, hlásila

47 BUJNÁK, Pavel: Hlavné prúdy a smery v literatúre slovenskej od L. Štúra až po naše dni. In: KABELÍK, Jan: *Slovenská čítanka*. Praha : Emil Šolc, 1925, s. 199.

48 CHROBÁK, Dobroslav: *Rukoväť dejín slovenskej literatúry*. Praha : L. Mazáč, 1932, s. 44.

49 Tamže, s. 45.

50 Tamže.

51 Bližšie CHROBÁK, Dobroslav: *Rukoväť dejín slovenskej literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1949 (3. doplnené vydanie).

52 Kapitola Sklon bola neskôr zaradená do druhého zväzku Krčméryho knihy *Dejiny literatúry slovenskej*. Editori J. Števček, E. Nemsilová. Bratislava : Tatran, 1976.

422 *sa v živote i praktická jeho ozvena: hlasisti.*⁵³ Toto vyjadrenie vytvára dojem dvoch skutočností: 1. hlasistická generácia nastúpila na miesto odchádzajúcich realistov; 2. hlasisti aplikovali teórie realizmu do praxe. V kontexte vývinu však nešlo o nahradenie jednej generácie druhou, ale o paralelnú existenciu oboch prúdov. Krčméry síce zaradil hlasistov do dejín literatúry, ale jeho charakteristika bola založená na trojnásobnom negatívnom vymedzení – sústredene vymenovával, čím všetkým hnutie nebolo: 1. „*Hlasizmus sám nebol zjav literárny*“, 2. „*hlasisti neboli literárnym pokolením*“, 3. „*hlasizmus poézie nemá*“.⁵⁴ Hnutie bolo podľa neho politické a filozofické, takže to bol aj základ pre čiastkové charakteristiky príslušníkov hnutia. Š. Krčméry neprezentoval vybrané osobnosti primárne ako autorov literárnych diel, ale podobne ako J. Jesenský v roku 1918 im pridelil prívlastky z iných oblastí ich pôsobenia. Tak bol Ján Smetanay „*doktor filozofickej fakulty pražskej*“, Vavro Šrobár „*filozofickým zákonodarcom hlasistov*“, Anton Štefánek a Milan Hodža „*obaja vedci i novinári*“.⁵⁵ Stať o hlasistickom hnutí sa napokon venovala len mimoliterárnej činnosti autorov.

V roku 1948 došlo k zmene politického systému, k výmene elit a následne, na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia, k mocenskej inaugurácii a k presadeniu sa socialistického realizmu ako dominantnej smerovej paradigmy a jedinej záväznej normy súvekej literárnej praxe.⁵⁶ Obe tieto skutočnosti sa postupne začali odrážať aj v prehodnotení obrazu hlasistov z pozícií marxistickej historiografie a literárnej vedy.⁵⁷

Ak sa predtým literárny prínos hnutia vyčerpával odkazmi na absenciu literatúry, nové pohľady boli v hodnotení razantnejšie. Istý prechodový typ medzi „starým“ (aj napriek výhradám akceptujúcim) a „novým“ (negujúcim z dôvodu ideológie) hodnotením predstavujú *Dejiny slovenskej literatúry* od Andreja Mráza, ktoré síce vyšli v roku 1948, teda v čase radikálneho politického zlomu, no dá sa predpokladať, že A. Mráz ich napísal a pripravil ešte pred zmenou politického režimu.

Hlasistická generácia bola súčasťou Mrázovho výkladu v kapitole Realizmus a predprevratová literatúra. Na jednej strane bola mladej generácii pripisovaná schopnosť „*odpútať sa od konzervatívno-idealistických koncepcií starších pokolení, prisvojiť si nové pracovné metódy a ciele verejnej činnosti a aplikovať ich*“⁵⁸ na vtedajšie pomery, no zároveň jej bolo vytýkané, že sa nedokázala vyvarovať krajností, čo malo vplyv na mechanické prenášanie postulátov z iných, diferencovanejších prostredí a na prevažujúci útočný kriticizmus pred konštruktívnym pracovným programom. Tieto krajnosti sa prejavili aj v skromnej produkcii krásnej literatúry, ktorá kládla dôraz na sociálnu funkciu a jej ideové komponenty,

53 KRČMÉRY, Štefan: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava: Tatran, 1976, s. 201.

54 Tamže, s. 201 – 202.

55 Tamže.

56 BARBORÍK, Vladimír: Šiboleť socialistického realizmu (Uplatnenie pojmu v reflexii literatúry prvej polovice 70. rokov). In: *Slovenská literatúra*, roč. 63, 2016, č. 1, s. 1 – 15.

57 Tento obrat môžu ilustrovať napr. práce dobových marxistických historikov: KOPČOK, Andrej: Hlasizmus – ideológia protirevolučnej slovenskej buržoázie. In: *Filozofický časopis SAV*, roč. 10, 1955, s. 36 – 76; GOSIOROVSKÝ, Miloš: Hlasistická ideológia. In: *Filozofický sborník SAVU*, roč. 5, 1950, č. 5, s. 64 – 68.

58 MRÁZ, Andrej: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1948, s. 204.

ktoré „nepriinesli pozitívnejšie hodnoty, ich požiadavky neznamenali nijaké nóvum, propagovali iba to, čo sa uskutočňovalo v druhostupňových produktoch nášho literárneho realizmu, zameraného ideovo-tendenčne, len v odlišnej svetonázorovej báze“.⁵⁹ Vlastný umelecký program sa spájal až s pôsobením druhej hlasistickej generácie, ktorá sa opierala nielen o kritikov a estetikov (P. Bujnák, F. Votruba), ale aj o nových básnikov a prozaikov – predstaviteľov Slovenskej moderny (Ivan Krasko, Vladimír Roy, J. Jesenský a i.).

K ďalšiemu posunu, tentoraz až mimo oblasť literatúry, došlo v *Dejinách slovenskej literatúry* z roku 1960, ktorých hlavným redaktorom bol Milan Pišút. Hlasistické hnutie bolo zaradené do kapitoly Hospodársko-spoločenská a kultúrna situácia v rokoch 1890 – 1914, autorom kapitoly bol Pavol Petrus. Už samotný názov predznamenal hlavné línie interpretácie, podľa ktorej hospodársky rozvoj vplýval zásadným spôsobom na vtedajšie sociálne rozvrstvenie spoločnosti. V praxi sa to podľa P. Petrusa prejavilo tak, že začali vznikať nové politické skupiny (koncom 19. storočia sa objavila skupina hlasistov – V. Šrobár, P. Blaho, A. Štefánek, M. Hodža –, ktorá sa formovala pod ideovým vplyvom T. G. Masaryka) a dovtedajšie centrum v Martine prestávalo mať jedinečné postavenie v politickom živote na Slovensku. Táto syntéza hodnotí spor hlasistov s Martinčanmi pozitívne, pričom zvyrazňuje namierenie proti martinskej pasivite, romantizmu v politike a cárofilskú orientáciu. Na viacerých miestach sa však účelovo spájala politika hlasistov so socialistickým hnutím, čo bolo súčasťou hľadania (a potvrdzovania) zdrojov socialistickej literatúry aj v starších vývinových obdobiach. Novým prvkom sa stalo upozornenie na politickú angažovanosť hlasistov v nových spoločensko-politických pomeroch, ako to dokladá formulácia, že sa „po roku 1918 značná časť príslušníkov hlasistickej skupiny stala čelnými predstaviteľmi agrárnej strany a politického života v prvej ČSR“.⁶⁰ Hoci tento fakt by bolo možné vnímať neutrálne, dobové ideologické kritériá ho zjavne posúvali do roviny neprijateľnosti.

Štvrtý zväzok tzv. akademických *Dejín slovenskej literatúry*, ktoré na vydanie v roku 1975 pripravili Ivan Kusý a Stanislav Šmatlák, sa venoval hlasistickému hnutiu cielene cez aspekty literárnosti. Časopis *Hlas* bol predstavený predovšetkým ako spoločensko-politický časopis, ktorý venoval osobitnú pozornosť sociálnej otázke a v jej rámci aj teoretickým problémom výchovy ľudu. Tieto oblasti boli dopĺňané uverejňovaním literárnych príspevkov, ktoré mali byť príkladnou šablónou. Písanie podľa šablóny nevedlo k textom vysokej estetickej úrovne, jediný, kto v *Hlase* zastupoval umelecky hodnotnú literatúru, bol Jozef Gregor Tajovský. Tento fakt podporuje aj veľký počet uverejňovaných prekladov, predovšetkým Tolstého, Gorkého, Čechova, Lepkého, Maupassanta, ale aj Huga a Wilda. Podľa I. Kusého práve ich možno považovať za autorov časopisu. *Hlas* mal navyše ambíciu usmerňovať mladých autorov, určovať okruh ich tém, vždy s akcentom na výchovné poslanie umenia. Teoretická báza však znamenala v praxi len svet postulátov bez citlivosti na špecifickosť umenia – umenie bolo chápané ako zložka výchovného procesu, absentovala autonómnosť. Na úkor umelecky originálneho zobrazenia sveta dominovala tendenčnosť. V. Šrobár absolútne odmietol tvorbu

59 Tamže, s. 208.

60 PETRUS, Pavol: Obdobie realizmu (1875 – 1918). In: PIŠÚT, Milan (ed.): *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : Osveta, 1960, s. 387.

424 Slovenskej moderny, nové umenie v jeho chápaní možno považovať len za reštaurovanú podobu moralizátorsko-didaktickej literatúry matičných rokov, o čom svedčí napr. jeho próza *Či jest pravda na svete*, ktorá vznikla skrížením ľudovej rozprávky s Tolstého náboženským učením. Kvalita beletrie publikovanej v *Hlase* je v týchto dejinách hodnotená kriticky, pretože napriek žánrovej rôznorodosti v nej prevládala priamočiara, umelecky nezvládnutá tendenčnosť a didaktickosť.⁶¹

Ďalšia veľká literárnohistorická syntéza, *Dejiny slovenskej literatúry* pripravené autorským kolektívom pod vedením Milana Pišúta z roku 1984, sa napriek predchádzajúcim literárnym analýzám opätovne vrátila k ideologicky determinovanému výkladu. Hlasistické hnutie bolo začlenené do súbornej kapitoly Realizmus, moderna a začiatky proletárskej literatúry, pričom obom hlasistickým generáciám bol v podkapitole Kultúrno-spoločenská a literárna situácia v rokoch 1895 – 1914 venovaný iba minimálny priestor. Vznikajúca opozícia voči „*martinskej buržoázii*“ bola nazvaná „*slovenským proletariátom*“ a jej vznik bol vysvetľovaný ako dôsledok „*ďalšieho vývinu kapitalizmu v Uhorsku smerom k imperializmu*“.⁶² Takáto interpretácia síce vyhovovala dobovej rétorike, v zásade však bola v rozpore s povahou hnutia. Väčšina hlasistov mala univerzitné vzdelanie a patrila do sociálnej skupiny inteligencie, ktorá svoje aktivity v záujme národného pozdvihnutia programovo orientovala na ľud.⁶³ V rámci predmetného literárnohistorického výkladu sa k hlasistom na tejto úrovni pripájalo ešte klerikálne hnutie na čele s Františkom Richardom Osvaldom a Andrejom Hlinkom. Pri charakteristike hlasistov do popredia vystúpili vplyv hospodársky vyspelejšieho českého prostredia a ideológia T. G. Masaryka, pričom dôraz sa kládol na „*konkrétnu drobnú hospodársku, politickú a kultúrnu prácu medzi ľudom, aktivizovanie ľudových mäs*“, ktoré boli pokladané za dôležitého činiteľa v „*národnooslobodzovacom slovenskom hnutí*“.⁶⁴ Krátka stať o hlasistoch končila poukázaním na to, že hnutie svojou činnosťou a požiadavkami „*objektívne napomáhalo v boji slovenského proletariátu, stávajúceho sa postupne nositeľom ďalšieho spoločenského vývinu*“.⁶⁵

V roku 1991 začlenil Rudolf Chmel výklad hlasistického hnutia do svojej priekopníckej monografickej práce *Dejiny literárnej kritiky*. Už názov kapitoly, kde sa hlasisti ocitli, Diferenciácia a modernizácia literatúry a kritiky, implikuje dôležité momenty ich pôsobenia. R. Chmel, ktorý pri svojej interpretácii zásadne zúročil dôkladnú znalosť prameňov z prípravy antológie *Hlasy v prúdoch času* z roku 1983, vidí prínos hlasistického hnutia v jeho demokratizme a vo vytváraní priestoru na pluralizáciu názorov (martinské centrum dovedty nemalo ideového protivníka, s ktorým by mohlo viesť polemiku), ako aj v oživení záujmu o inonárodné literatúry. Naproti tomu negatívom hlasistov bolo, že dovolili, aby presadzované sociálne aspekty výrazne prenikali aj do ich literárnokritického

61 KUSÝ, Ivan: Próza. Próza v Hlase, hlasistov, „hlasistická“. In: KUSÝ, Ivan – ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry IV*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1975, s. 194 – 230.

62 Petrus, c. d., s. 387.

63 Túto skutočnosť reflektoval a kontextovo rozvinul v štyridsiatych rokoch 20. storočia člen hlasistického hnutia Anton Štefánek v texte Osnovatelia hlasizmu boli lekári. LA SNK, osobný fond Anton Štefánek, sign. 42 XIV 190.

64 Petrus, c. d., s. 387.

65 Tamže.

hodnotového systému, čím vytvorili literárnu kritiku, ktorá sa „od začiatku habilitovala ako jednostranná ideologicko-sociologická a etická, so všetkými obmedzeniami, ktoré z takéhoto redukovaného prístupu vyplývajú“.⁶⁶ Hlasizmus navyše „neinšpiroval literatúru k novým pokusom, nehovoriac o poézii, kde bol priam dezorientovaný. [...] Literatúra tak hlasistom väčšinou slúžila na ilustrovanie sociálno-politických téz. [...] Ich postuláty zabiehalí pričasto do didaktizmu a nivelizovania skutočných hodnôt.“⁶⁷ Literárna kritika predstavuje dobový výklad, posudzovanie a hodnotenie súvekých diel, takže na takomto základe, cez nerozvinutú hlasistickú umeleckú kritiku, poukázal R. Chmel na moment, že samo hnutie malo v tomto smere nulovú (seba)reflexiu, ktorá je nevyhnutná pri overovaní hlbších atribútov literatúry (napr. vyrovnávanie sa s prebiehajúcimi ideologickými stretmi v rámci svojej doby). V prípade hlasistického hnutia absentovala historická hodnota diela, ktorá bola nahradená ideovo podmienenou vývinovou hodnotou, ktorá mala kladné konotácie a tá sa napokon stala petrifikovaným znakom, ktorý sa multiplikoval od vzniku 1. Československej republiky.

Rudolf Chmel označil texty prvej hlasistickej generácie za málo kvalitné, podľa neho im chýbala jazyková úroveň, zároveň išlo len o sporadické pokusy, preto „nástup novej orientácie sa tak konal akoby na dva razy. No prvý krok nemožno tiež zanedbať. Hlasistická kritika ním nepochybne naznačila rozklad či aspoň krízu literárneho vedomia, ale aj celkového spoločenského pohybu, rozklad dovtedy ešte umelo živenej ilúzie jednotného národného tábora [...]“⁶⁸ Jeho výklad poukazuje na to, že prvej hlasistickej generácii sa prisudzuje neadekvátny modernizačný prínos vo vývine slovenskej literatúry, lebo „na výmenu estetických štruktúr sa žiadal kvalifikovanejší prístup, nielen zámery, ale aj ich literárne a širšie spoločensky pripravenejšia ofenzíva“.⁶⁹ Hlasistická kritika naznačila rozklad a krízu literárneho i spoločenského vedomia.

Po roku 1989 sa rozšírili interpretačné rámce, čo pre viacerých autorov znamenalo návraty k už vysloveným názorom. Stanislav Šmatlák v druhom vydaní svojich autorských *Dejín slovenskej literatúry* zaradil hlasistov do kapitoly Vstup do 20. storočia, v ktorej spomína autorov z prelomu storočí, ktorí sa formovali v prostredí pražského spolku Detvan. „Mladí“ autori sa podľa S. Šmatláka spočiatku vôbec nevyhraňovali voči „starým“ v takej intenzite, ako to robili ich českí kolegovia. Situácia sa zmenila až na samom konci storočia, „keď sa mladé slovenské, realistické hnutie, myšlienkovu napájané zo zdrojov českého, realizmu, masarykovského, presunulo na kultúrno-spoločenské pole s politickými aspiráciami a keď si založením časopisu *Hlas* vytvorilo aj určitú organizačnú bázu, na ktorej si rozvinulo „opozičnú publicistickú aktivitu“.⁷⁰ Autor na margo hlasistickej kritiky skonštatoval jej ambivalentnosť: kladne hodnotil jej metodologický impulz pre nové gnozeologické úsilie mladej literatúry, naopak jej zdôrazňovanie sociologickej determinovanosti literárneho diela chápal ako retardačný prvok, keďže v umeleckej literatúre viedli k ľudovýchovnej tendenčnosti a didaktickosti.

66 CHMEL, Rudolf: *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava : Tatran, 1991, s. 180.

67 Tamže, s. 185, 186.

68 Tamže, s. 188.

69 Tamže.

70 ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : LIC, 2007, s. 227.

Dejiny slovenskej literatúry z roku 2009 od autorského kolektívu vedeného Imrichom Sedlákom v kapitole s názvom Generácia neskorého realizmu zdôrazňujú širší spoločensko-politický kontext, ktorý zásadným spôsobom ovplyvnil literárny vývin na Slovensku v deväťdesiatych rokoch 19. storočia a na začiatku 20. storočia. Autor príslušnej kapitoly Ján Gbúr zdôrazňuje problém miery česko-slovenskej vzájomnosti, resp. hranice medzi vzájomne výhodnou spoluprácou a pomocou dvoch blízkyh národov Čechov a Slovákov, a ambíciou českej strany vytvoriť jednotný československý národ. V tomto kontexte potom chápe „realistických“ hlasistov ako nástroj českej strany na dosiahnutie vyššie spomenutého cieľa. Podobne ako ostatné syntézy aj tieto dejiny upriamujú pozornosť na problematické ciele, funkcie a útočný štýl literárnej kritiky v časopise *Hlas*, ktorá bola „jednostranne ideologicko-sociologicky a eticky zameraná. Zdôrazňovala mravnú obrodu človeka tolstojovskou cestou ‚citu‘ a masarykovskou cestou ‚rozumu‘.“⁷¹

4. Problematizácia hlasistického obrazu (Samostatné štúdie a príležitostné články)

Hlasistov a ich vzťah k literatúre reflektovali okrem veľkých dejinných syntéz aj čiastkové štúdie. Na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia vyšli na stránkach *Slovenských pohľadov* postupne texty od Š. Krčméryho, A. Mráza a Ruda Brtáňa, ktoré už v samom úvode spochybňovali výklad hlasistického hnutia (vytváraný samotnými hlasistami) a jeho význam v rámci dejín literatúry.

V roku 1927 vyšiel v *Slovenských pohľadoch* text Štefana Krčméryho, ktorý bol venovaný trom jubilantom – Pavlovi Blahovi, Antonovi Štefánkovi a Terézii Vansovej.⁷² Pri tejto príležitosti poukázal Krčméry na to, že dobovo pozitívne kreovaný obraz o hlasistickom hnutí a jeho programe obsahoval aj negatívne atribúty: „k značnej časti ich programu a práce museli by sme sa stavať záporne, miestami príkre. História sama vyjasňuje a vyjasní.“⁷³

K začatej kritike hlasistického hnutia sa v roku 1932 v *Slovenských pohľadoch* pridala Andrej Mráz, ktorý publikoval štúdiu venovanú 50. výročiu založenia študentského spolku Detvan v Prahe, pričom jej súčasťou bola aj krátka časť o hlasistickom programe. A. Mráz problematizoval Šrobárovu dobovú interpretáciu jedinečnosti hlasistického programu, keď ju zasadzoval do širšieho kontextu na prelome storočí – podľa neho Šrobár „nevidí život a myšlienkové prúdy, ktoré tiekli slovenským národným organizmom i mimo hlasizmu, stoj čo stoj chce program svoje skupiny urobiť jediným obsahom slovenského života pred vojnou“.⁷⁴ Mráz dokonca označil Šrobárovo slová za falšovanie minulosti a Šrobárovo nazeranie na odporcov hlasizmu za ich podceňovanie.

V tom istom periodiku sa k téme hlasistov vrátil A. Mráz znova o dva roky neskôr, keď v texte s názvom O prameňoch a vlastnostiach Tajovského literárnej tvorby poukázal na to, že hoci je Tajovský často priradovaný k hlasistickej skupine, jeho nazeranie na svet a literatúru sa od hlasistického líšilo. Podľa Mráza

71 GBÚR, Ján: Realizmus v slovenskej literatúre. In: SEDLÁK, Imrich (ed.): *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : LIC, 2009, s. 487.

72 KRČMÉRY, Štefan: Slovenskí jubilanti. In: *Slovenské pohľady*, roč. 43, 1927, č. 4, s. 266 – 267.

73 Tamže, s. 267.

74 MRÁZ, Andrej [A. M.]: Detvan 50 rokov v Prahe. In: *Slovenské pohľady*, 1932, roč. 48, č. 9 – 10, s. 614.

Tajovského „*dedinský konzervativizmus, otužovaný oddanou príchylnosťou k celému obsahu života dedinského kolektívu, láskou k ľudovým zvykom, národopisným hodnotám a všetkému ostatnému, to nevyžadovalo prijímať nové učenia o pravde života, ale bolo by si žiadalo zachraňovať všetko staré, robiť prekážky, aby sa v ničom nezoslabil tradičný obsah dediny*“.⁷⁵

V roku 1933 vyšla širšie koncipovaná stať Ruda Brtáňa pod názvom Príspevok k počiatkom slovenskej moderny.⁷⁶ Brtáň označil hlasistov za „*typický neumeleckú, antiliterárnu skupinu*“,⁷⁷ ktorá kládla dôraz na popularizačnú a kultúrno-osvetovú prácu a presadzované postuláty neboli zo sféry umenia. Zároveň poukázal na to, že autori, ktorí napísali literárne diela nízkych estetických kvalít (napr. V. Šrobár) sa od samého začiatku stali súčasťou literárnych príručiek a čítaniek. Taktiež otvoril problém nie celkom jednoznačného sporu medzi generáciou mladých a starých, keď v krátkej poznámke uviedol, že „*na pomer mládeže k Vajanskému a Hviezdoslavovi v otázkach literárnych sa tiež časom posvieti*“.⁷⁸

Hoci Š. Krčméry, A. Mráz a R. Brtáň v samom úvode vytvárania obrazu výstižne pomenovali hlavné problémy hlasistického hnutia vo vzťahu k literatúre, ich kritický (problematizujúci) výklad nedokázal zásadným spôsobom zamedziť jeho kanonizácii.

Po zmene politického systému v roku 1948 sa otázka významu či prínosu hlasistov znova začala problematizovať. Prehodnotenie v zmysle aktuálne platných ideologických inštrukcií bolo podnetom napr. pre Michala Chorvátha, ktorý v roku 1949 publikoval stať Ku kultúrnej problematike hlasizmu.⁷⁹ Začína ju konštatovaním, že „*naša literárna história hlasizmu a jeho významu v úplnosti neporozumela a ho jasne a do detailov nevyložila*“.⁸⁰ Hlasizmus chápe ako „*uzlový bod predchádzajúcej literárnej epochy*“,⁸¹ a celý svoj príspevok, zameraný na to, aké sú „*ideologické korene hlasizmu*“,⁸² prezentuje ako metodologické poznámky, ako k danému javu pristúpiť „*správne*“, t. j. z hľadiska socialistickej literárnej kritiky.⁸³ M. Chorváth interpretuje hlasistické hnutie ako výsledok triedneho boja „*dvoch buržoázných vrstiev*“⁸⁴ – Martinčanov a hlasistov. Literatúru hlasistov a ich nasledovníkov hodnotí z aspektu zobrazovanej spoločenskej štruktúry (literárne postavy obchodníkov, podnikateľov, ale aj robotníkov a roľníkov) ako v danom čase pokrokovú, ale zároveň umelecky slabú: „*Je to, pravda, umenie*

75 MRÁZ, Andrej: O prameňoch a vlastnostiach Tajovského literárnej tvorby. In: *Slovenské pohľady*, roč. 50, 1934, č. 10, s. 597.

76 BRTÁŇ, Rudo: Príspevok k počiatkom slovenskej moderny. In: *Slovenské pohľady*, roč. 49, 1933, č. 2, s. 101 - 105.

77 Tamže, s. 104.

78 Tamže.

79 CHORVÁTH, Michal: Ku kultúrnej problematike hlasizmu. In: *Nové slovo*, 1949, 12. - 19. 8. 1949. Knižne in CHORVÁTH, Michal: *Za nové obzory. Štúdie literárnokritické*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953, s. 118 - 132. Ďalšie citáty sú z knižného vydania.

80 Tamže, s. 118.

81 Tamže, s. 131.

82 Tamže, s. 119.

83 Tamže, s. 132.

84 Tamže, s. 125.

428 veľmi nevyrovnaného stupňa, rozsahom pomerne chudobné – nenadarmo sa na to literárni historici ponosujú.“⁸⁵

Svoj kritický postoj k hlasistom zopakoval M. Chorváth na publicistickej úrovni aj v roku 1968:⁸⁶ negatívne sa vyjadril k samotnému začiatku hnutia, keď ho považoval za dôsledok toho, že sa Česi začali zaoberať slovenskou otázkou a iniciovali jeho vznik, pričom v hnutí nevidel žiadny „pokrokový prvok“.⁸⁷ Podľa neho sa hlasisti „vyznačovali nacionálnym nihilizmom a v podstate odvádzali od slovenského politického zápasu“.⁸⁸ Chorváth hlasistom vyčítal ich útok na „spisovnú slovenčinu, Pohľady, [...] slovenskú zaostalost“.⁸⁹

Na Chorváthovu kritiku hlasistického hnutia z roku 1968 reagoval s časovým odstupom štyroch rokov, v roku 1972, Štefan Janšák v časopise *Slovenské pohľady*, pričom redakcia jeho článok prezentovala ako podnet na otvorenie diskusie o hlasistickom hnutí – k Janšákovmu textu pripojila totiž redakčnú poznámku: „Polemiku [...] uverejňujeme v predpoklade, že vyvoláva výmenu názorov o tomto významnom hnutí v slovenskom živote.“⁹⁰ Janšákov text mal podtitul Oneskorená reakcia na kritiku, pričom významovo bol zameraný na jednoznačné odmietnutie Chorváthových téz (ktorého Janšák obvinil napr. z toho, že preberá názory S. H. Vajanského). Janšákova argumentácia však stojí na opise mimoliterárnej činnosti predstaviteľov hlasistického hnutia, s dôrazom na obdobie, keď už časopis *Hlas* nevychádzal. Napr. v súvislosti s P. Blahom zdôrazňuje jeho angažovanosť v Skalici a aktivity, ktoré usporadúval v kultúrnom dome, naopak pri V. Šrobárovi akcentuje jeho politické aktivity, kladne hodnotí Houdekovo pôsobenie na mierovej konferencii v Paríži v roku 1919, ako aj aktivity Ivana Háľka. Podľa neho Makovický a Škarvan „uviedli k nám kult Tolstého humanizmu i umenia“, ⁹¹ Štefánek bol zakladateľom modernej slovenskej žurnalistiky a pod. Janšák vo svojej reakcii posunul diskusiu o hlasistickom hnutí ďalej, keď priznal, že niektorí tradične priradení autori neboli priamo súčasťou hnutia, len mu dali „aspoň svoje sympatie a svoje meno“⁹² – išlo predovšetkým o J. G. Tajovského a J. Smetanu.

Ďalším príspevkom do diskusie o hlasistickom hnutí, ktorá sa otvorila na konci šesťdesiatych rokov 20. storočia, bola štúdia Michala Gáfrika, monografistu Slovenskej moderny, publikovaná v roku 1969 v zborníku *Letopis Pamätníka slovenskej literatúry*, s tematicky štruktúrovaným názvom Martin. Slovenská moderna. Národ a hlasizmus. V nerozsiahlom texte zaberá podstatnú časť opis Vajanského kladného prijatia Kraskovej poézie, na pozadí ktorého prechádza M. Gáfrik v druhej časti príspevku ku kritike mladej generácie zoskupenej okolo časopisu *Hlas*. Kritiku podporuje osobným vyznaním I. Kraska pri spoločnom rozhovore, keď podľa Kraska „za národ skutočne pracovali a trpeli Vajanský a Škultéty, a nie

85 Tamže, s. 124.

86 CHORVÁTH, Michal: Človek v kresle života. In: *Život*, roč. 10, 1968, č. 30.

87 Tamže.

88 Tamže.

89 Tamže.

90 JANŠÁK, Štefan: Z pracovného stola Štefana Janšáka. K úlohe hlasistov v slovenských dejinách. (Oneskorená reakcia na kritiku). In: *Slovenské pohľady*, roč. 88, 1972, č. 3, s. 121 – 124.

91 Tamže, s. 124.

92 Tamže.

hlasisti“.⁹³ Gáfríkova kritika hlasistického hnutia je nasmerovaná predovšetkým na nimi presadzovanú myšlienku čechoslovakizmu, ktorá podľa neho znamenala vzdanie sa slovenskosti, takže „*Vajanský a ‚martinčania‘ boli v sporoch s hlasistami volky-nevolky zahnaní do národne obranného postoja*“.⁹⁴ Na druhej strane M. Gáfrík dodáva, že hodnotenie hlasistického hnutia nemôže vychádzať len z posudzovania ich postoja v národnej otázke.

Názory zo šesťdesiatych rokov rozvinul M. Gáfrík v kriticky útočnejšie ladenej eseji *Hlasizmus alebo scestnosť jedného apriorizmu*, ktorú zaradil do knižného súboru štúdií *Proti noci* z roku 1991. Názor M. Gáfríka na hlasistov je zreteľne negatívny, hlasisti sa podľa neho „*dovolovali realizmu, kritickosti, odbornosti, ale v skutočnosti uviazli v diletantizme, z ktorého tak ostentatívne obviňovali nositeľov slovenskej národnej idey*“.⁹⁵ Určujúcim kritériom Gáfríkovoho výkladu je postoj hlasistov k národnej otázke v spoločnom štáte Čechov a Slovákov. Hlasisti za pomoci účelovej českej podpory ešte z osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 19. storočia, v dôsledku slabosti slovenského národného hnutia a pod vplyvom Masarykových myšlienok, mohli „*pri trochu odlišnom historickom vývoji [...] natoľko zdecimovať toho údajného druhého syna, že by sa tomuto zdecimovaniu nevyrovnali dve-tri storočia nelútostnej maďarizácie*“.⁹⁶

Novým a zásadným príspevkom do diskusie o hlasistoch v literatúre bola antológia Rudolfa Chmela *Hlasy v prúdoch času* z roku 1983. R. Chmel v doslove s názvom *Z dejín našich opozičných názorov (a dobrých úmyslov)* koncízne analyzoval podoby hlasistických dotykov s literatúrou a umením. Vyjadril v ňom dve skutočnosti, ktoré po roku 1989 rozvinuli ďalšie prehodnocujúce pohľady na hlasistické hnutie. 1. Hlasisti od začiatku nasadili ostrý kritický tón voči staršej generácii, „*pasovanej jednoznačne na nemravnú predovšetkým pre jej podceňujúci vzťah k ľudu*“.⁹⁷ 2. Kritika, s ktorou hlasisti vystúpili, si žiadala „*primeranejšiu koncentráciu, hĺbku, systematickosť, dôkladnú filozofickú aj politologickú erudíciu, všetko vlastnosti, ktoré rozptýleným hlasistom zväčša chýbali*“.⁹⁸ Po analýze hlasistických textov poukázal R. Chmel na fakt, že „*ani jeden z hlasistov (s výnimkou Hodžu) nemal vypestovanú prirodzenú kultúru reči s vycibreným vkusom či nebudaj sklonom k zámernému esejizmu*“.⁹⁹

Ďalšie problémy s literárnohistorickou akceptáciou hnutia formuloval Peter Liba, ktorý vo svojej interpretácii hlasistického hnutia z roku 2005 poukázal na štyri dôležité skutočnosti, ktoré majú podiel na tom, že hnutie je v literárnohistorických syntézach považované za progresívne. 1. Ideologické dôvody – legitimizácia štátotvornej idey prvej Československej republiky; 2. Orientácia na ľud zahŕňala kategóriu robotníctva a s tým spojenú sociálnu otázku, ktorá bola odvodená z programu socialistických politických strán a hnutí Európy; 3. Kritika

93 M. Gáfrík cituje súkromný rozhovor s I. Kraskom z 26. januára 1955. Cit. podľa GÁFRÍK, Michal: *Martin. Slovenská moderna. Národ a hlasizmus*. In: *Letopis Pamätníka slovenskej literatúry 1969*. Martin: Matica slovenská, 1970, s. 79.

94 Tamže, s. 82.

95 GÁFRÍK, Michal: *Proti noci*. Martin: Matica slovenská, 2003, s. 117.

96 Tamže, s. 116.

97 CHMEL, Rudolf (ed.): *Hlasy v prúdoch času*. Bratislava: Tatran, 1983, s. 209.

98 Tamže.

99 Tamže, s. 219.

430 praxe kresťanských cirkví; 4. Ideologický zápas s martinským centrom, ktorý sa považoval za regres. Po roku 1918 sa k hlasizmu pristupovalo ideologickou interpretačnou metódou, ústiacou do kladného výsledku, ktorý sa prijal ako hodnotová norma.¹⁰⁰ P. Liba vo svojej interpretácii nastolil požiadavku na prehodnotenie pokrokovosti hlasistického hnutia, pretože v súčasnosti viaceré z uvedených premís už neplatia, ich interpretácia môže byť vzhľadom na pluralitu prístupov odlišná (to, čo sa doteraz ukazovalo ako progresívne, sa môže ukázať ako regres alebo ako nulová morféma).

Záver

Analýza vybranej vzorky literárnych príručiek, dejín slovenskej literatúry, doplnená o memoárové a biografické diela a o niektoré kratšie state problematizujúce reflexiu hlasistického hnutia ako literárnohistorického javu ukázala, že hodnotenie hlasistického hnutia bolo v mnohých prípadoch účelové a pod vplyvom ideológie – táto línia recepcie hlasizmu bola úzko naviazaná na dobové politické a ideologické kritériá, pričom sa nekládol dôraz na literárnosť a estetickú hodnotu zaradených umeleckých textov a podobu realizovaného literárnokritického programu, ale na mimoliterárne činitele.

Samotní hlasisti sa od počiatku vedome usilovali o vytvorenie istého stabilného pozitívneho výkladového kánonu, v slovenskom kultúrnom prostredí však narážali na viacerých oponentov. Kritické názory o neakceptovateľnosti hlasistov ako literárneho hnutia sa ojedinele objavovali už od dvadsiatych rokov 20. storočia, vo všeobecnosti však prevládla tendencia akoby celostného hodnotenia hnutia. V jeho rámci sa tak dávali do popredia filozofické a sociálne atribúty, estetické kritérium sa buď prehliadalo, alebo sa vedome odsúvalo do úzadia. Pozícia hlasistov sa radikálne zmenila po roku 1948, keď sa stali ideologicky neprijateľnými ako predstavitelia buržoáznej politiky – tento jednostranne negativistický prístup charakterizuje najmä päťdesiate roky 20. storočia, no jeho rezíduá sa objavovali aj v nasledujúcich dvoch decéniách. Postupne síce dochádzalo k uvoľňovaniu a k novému nastoľovaniu témy, ale razantnejšia revízia pohľadu s akcentom na literárne hľadisko sa širšie rozvinula až začiatkom osemdesiatych rokov 20. storočia. Po roku 1989 sa téma prínosu hlasistov nanovo aktualizovala, stále sa však prepájala (a prepája) s mimoliterárnymi, predovšetkým politickými stanoviskami.

100 LIBA, Peter: Vavro Šrobár a slovenská literatúra. In: LEIKERT, Jozef a kol.: *Kultúrno-politický profil Vavra Šrobára*. Nitra : Kulturologická spoločnosť, 2005, s. 162 – 179.

Archívne pramene

Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív: osobný fond
Anton Štefánek: Osnovatelia hlasizmu boli lekári, sign. 42 XIV 190.
Oravské múzeum v Dolnom Kubíne, Čaplovičova knižnica: osobný
fond Ján Smetana: O životopisnej knihe: Medzi dvomi vekmi, ev.
č. 4407, P - 266/86.

Pramene

- BUJNÁK, Pavel: Hlavné prúdy a smery v literatúre slovenskej od L. Štúra až po naše dni. In: KABELÍK, Jan: *Slovenská čítanka*. Praha : Emil Šolc, 1925, s. 192 – 201.
- FRÝDECKÝ, František: *Slovensko literárni od doby Bernolákovy*. Moravská Ostrava : Perout Adolf, 1920.
- CHMEL, Rudolf (ed.): *Hlasy v prúdoch času*. Bratislava : Tatran, 1983.
- CHROBÁK, Dobroslav: *Rukoväť dejín slovenskej literatúry*. Praha : L. Mazáč, 1932; Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1949 (3. doplnené vydanie).
- JANŠÁK, Štefan: Z pracovného stola Štefana Janšáka. K úlohe hlasistov v slovenských dejinách. (Oneskorená reakcia na kritiku). In: *Slovenské pohľady*, roč. 88, 1972, č. 3, s. 121 – 124.
- JESENSKÝ, Ján: *Nástin dejín slovenskej literatúry*. Jekaterinburg, 1918.
- KRČMÉRY, Štefan: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Tatran, 1976.
- KRČMÉRY, Štefan: *Prehľad dejín slovenskej literatúry a vzdelanosti*. Turčiansky Sv. Martin : KÚS, 1920.
- KRČMÉRY, Štefan: Slovenskí jubilanti. In: *Slovenské pohľady*, roč. 43, 1927, č. 4, s. 266 – 267.
- SMETANA, Ján: *Medzi dvoma vekmi. Kniha pamätí*. Bratislava : Tatran, 1950.
- ŠROBÁR, Vavro: O mládeži pre mládež. In: *Prúdy*, roč. 1, 1910, č. 3, s. 49 – 51.
- ŠROBÁR, Vavro: Počiatky slovenského obrodzenia. In: *Sborník slovenskej mládeže 1909*. Budapešť – Praha : Otokar Janáček, 1909, s. 140 – 152.
- ŠROBÁR, Vavro: *Z môjho života*. Praha : Fr. Borový, 1946.
- ŠTEFÁNEK, Anton: O čom sme uvažovali... In: TICHÝ, František – WOLLMAN, Frank – ZVĚŘINA, Ladislav Narcis (eds.): *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Bratislava : Slovenská knižničiarňa, 1925, s. 24 – 66.
- ŠTEFÁNEK, Anton: *Slovensko pred prevratom a počas prevratu. Deväta prednáška cyklu „Československá revolúcia“ prednesená 12. apríla 1923*. Praha : Nakladatelství Památníku Odboje, 1923.
- VOTRUBA, František: Smetanove spomienky. In: SMETANA, Ján: *Medzi dvoma vekmi. Kniha pamätí*. Bratislava : Tatran, 1950, s. 5 – 27.

Literatúra

- BAKOŠ, Vladimír: *Kapitoly z dejín slovenského myslenia*. Bratislava : Polygrafia SAV, 1995.
- BARBORÍK, Vladimír: Šiboleť socialistického realizmu (Uplatnenie pojmu v reflexii literatúry prvej polovice 70. rokov). In: *Slovenská literatúra*, roč. 63, 2016, č. 1, s. 1 – 15.
- BRTÁŇ, Rudo: Príspevok k počiatkom slovenskej moderny. In: *Slovenské pohľady*, roč. 49, 1933, č. 2, s. 101 – 105.
- GÁFRIK, Michal: Martin. Slovenská moderna. Národ a hlasizmus. In: *Letopis Památníka slovenskej literatúry 1969*. Martin : Matica slovenská, 1970, s. 75 – 83.
- GÁFRIK, Michal: *Proti noci*. Martin : Matica slovenská, 2003.
- GBÚR, Ján: Realizmus v slovenskej literatúre. In: SEDLÁK, Imrich (ed.): *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2009, s. 485 – 498.

- 432 GOSIOROVSKÝ, Miloš: Hlasistická ideológia. In: *Filozofický zborník SAVU*, roč. 5, 1950, č. 5, s. 64 – 68.
- HOLLÝ, Karol – MARTINKOVIČ, Marcel (eds.): Slovenské politické myslenie 1848 – 1914. In: *Forum Historiae*, 2013, č. 2.
- HUČKOVÁ, Dana: *Hľadanie moderny*. Bratislava : Ars Poetica, 2009.
- HUČKOVÁ, Dana: *Kontexty Slovenskej moderny*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry, 2014.
- CHMEL, Rudolf: *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava : Tatran, 1991.
- CHORVÁTH, Michal: *Za nové obzory. Štúdie literárnokritické*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953, s. 118 – 132.
- KLOBUCKÝ, Robert: *Hlasistické hmutie: národ a sociológia (začiatky sociologického myslenia na Slovensku)*. Bratislava : Veda, 2006.
- KOLLÁR, Karol: *Milan Hodža: moderný teoretik a pragmatický politik*. Bratislava : Infopress, 1994.
- KOPČOK, Andrej: Hlasizmus – ideológia protirevolučnej slovenskej buržoázie. In: *Filozofický časopis SAV*, roč. 10, 1955, s. 36 – 76.
- KUSÝ, Ivan: Próza. Próza v Hlase, hlasistov, „hlasistická“. In: KUSÝ, Ivan – ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry IV*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1975, s. 194 – 230.
- LIBA, Peter: Vavro Šrobár a slovenská literatúra. In: LEIKERT, Jozef a kol.: *Kultúrno-politický profil Vavra Šrobára*. Nitra : Kulturologická spoločnosť, 2005, s. 162 – 179.
- MIKULOVÁ, Marcela: *Tajovského obrodenecká moderna*. Bratislava : Kalligram, 2005.
- MIKULOVÁ, Marcela: Tajovský – národný buditeľ v čase moderny. In: MIKULOVÁ, Marcela – TARANENKOVÁ, Ivana: *Konfigurácie slovenského realizmu. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Brno : Host, 2016, s. 206 – 210.
- MRÁZ, Andrej: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1948.
- MRÁZ, Andrej: O prameňoch a vlastnostiach Tajovského literárnej tvorby. In: *Slovenské pohľady*, roč. 50, 1934, č. 10, s. 595 – 601.
- MRÁZ, Andrej [A. M.]: Detvan 50 rokov v Prahe. In: *Slovenské pohľady*, roč. 48, 1932, č. 9 – 10, s. 614 – 616.
- PETRUS, Pavol: Obdobie realizmu (1875 – 1918). In: PIŠŮT, Milan (ed.): *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : Osveta, 1960, s. 307 – 456.
- PICHLER, Tibor: *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava : Veda, 1998.
- ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007.
- TARANENKOVÁ, Ivana: *Fenómén Vajanský*. Bratislava : Ars Poetica, 2010.

Mgr. Andrea Draganová, PhD.
Spojená škola Svätej Rodiny
Gercenova 10
851 01 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: andreadraganova@gmail.com